Yurdumuzu yalnzca kanmzn son damlasna kadar savunmak deil beynimizin son

hücresine kadar koruyup gelitirmek gerei bulunmaktadr.

http://turkbilim.sitemynet.com

TÜRKÇEDEK& EKLER&N KÖKEN&

Eklerin Kokeni

Türkçedeki eklerin olumasnda, balca üç yolun etkili olduu anlalmaktadr. Kimi ekler balangçta ayr sözcükler olduklar halde, kullanl ve anlam zorunluluuyla zamanla ek durumuna geçmektedirler. Bu düünce eklerin bir bölümü için kolayca kantlanabilir. "i-" ünlüsüyle balayan

kimi sözcük kökleri kullanl durumuna göre kolayca eklemektedir. "ile" sözcüü, günümüzde hem

ayr sözcük olarak, hem de ek olarak kullanlmaktadr, "eli ile = eliyle, ta ile = tala" örneklerinde

olduu gibi.

Ekeylemlerin bütün çekimleri de hem ayr sözcük olarak hem de ek olarak kullanlmaktadr: "gelmi idi, gelmi-ti; gelir idi, gelir-di; ne ise, ne-y-se" gibi. "için" sözcüü bile son zamanlarda ekleme yolunu tutmutu. Eski Yazm Klavuzu'nda, "olduguyçin, geldigiyçin" gibi örnekler verilerek

"için" sözcüünün ek gibi yazlabilecei gösterilmiti [1]. ",i-man, koca-man, az-man, sök-men, se-men, Köle-men, Türk-men" gibi sözcüklerdeki "-man /-men" ekinin aslnda ayr bir sözcük

olduu, sonradan ek durumuna geçtii söylenebilir. Çünkü bu ek, getirildii ad ya da eylem soylu her
sözcüe genellikle "adam, insan" kavram katmaktadr. "Deir-men" sözcüü bile, balangçta daha çok "deirmenci" kavram vermi olmaldr.
Bunlardan baka Prof. Jean Deny'nin dedii gibi, "-da" eki de "-da" kalma durumu ekiyle "e" sözcüünden kurulmu olabilir; "arkada = ar-ka-da + e, karda = kar-da + e, yolda = yol-da + e" gibi [2].
5kinci bir yol olarak, baz eklerin iki ekin birlemesiyle doduu söylenebilir. "kumsal" ve "yoksul" sözcüklerindeki "-sal" ve "-sul" ekleri, "-s" ve "-al, -l" eklerinin birlemesiyle olumu görünmektedir. "kumsal" sözcüü, "kum-su", "kum gibi" anlamndan, "-al" ekiyle geniletilmi ve kökanlamdan mensupluk yüklenerek, köke bal sfat gibi kullanlm, sonra da adlamtr. "kumsal" gibi, "yoksul" sözcüü de, ayn yolla "yok-su", "yok gibi" anlamndan yararlanlarak, "-l" ekiyle geniletilmitir. Anadolu azlarnda kullanlan "varsl = vars-l" sözcüü de ayn kurulutadr.
Bu yol, "-cl / çl" eki için de düünülür: "adamcl = adam-c-l [3] = adamdan ürken, adama saldran hayvan, ters yorumla adama dükün, adama sokulan, yaklaan hayvan" (bkz. Kamus-Türkî, 5stanbul 1317). "insancl = insan-c-l = insana alk, insana dükün"; "balkçl = balk-ç-l = balkla beslenen, balk tutan bir tür ku"; "almcl = al-m-c-l = satn almak isteyen, müteri" (bkz. Derleme Sözlüü). Görülüyor ki, bu tür "-cl / -çl" ekinin kurulmasnda, anlam bakmndan, "-c" eki
etkili olmu ve bu ekin verdii kavram "-l" ekiyle geniletilmitir. Üstelik bu tür sözcükler "-l" ekini
almadan da kullanlabilir.
"-tan / -dan" çkma durumu ekinin de (ablativus), "-ta / -da" kalma durumu ekiyle (lokativus),
"-n" araç durumu ekinin (instrumentalis) birlemesiyle olutuu ileri sürülebilir. Çünkü eski kaynaklarda "-ta" kalma durumu eki, ayn zamanda çkma durumu eki görevini de yapmaktayd.

Sonradan "-tn / -dn" çkma durumu eki (ablativus) belirmitir. Ekin aslnda "-n" (instrumentalis) eki gibi dar ünlüyle kurulmu olmas ve her iki ekin verdikleri kavramlarn birbirine yakn bulunmas
böyle bir düünceye yol açmaktadr. Ayrca "-n" araç durumu eki Anadolu azlarnda "artk-n" gibi
sözcükler oluturmaktadr. Daha sonra da "-tn /-dn" çkma durumu eki, "t" sesinin dar ünlüleri açma ve geniletme etkisiyle, "-d / ta" sözcüklerinde olduu gibi, "-tan / -dan" biçimine dönümütür.
Kimi eklerin durumu da inceleyicilerinin dikkatini, üçüncü bir yola, belli diller arasnda ortak bir
kaynaa çekmektedir. Bu tür eklerin banda "-al / -l" eki gelmektedir. "-al" eki, baka ekler ve sözcüklerle birlikte, ayn anlam, ayn görev ve biçimde Latincede geçmektedir.
Latince ile Türkçe arasnda, zaman ve bölge bakmndan, böyle bir karlatrma olanaksz görülürse de, uzun yüzyllar bir sözcük kökü ya da ek yaratlamamas, sözcük köklerinin ve kimi
eklerin tarihinin, insann yaratlmas kadar eski olduu daima dikkate alnmal, tarihsel dönemlerde
ses, biçim ve görev deiikliine urayarak dilden dile geçmi, tannmaz duruma gelmi sözcük ve eklerin varl unutulmamaldr. Böyle görülerin altnda, Milâttan önce 40. yüzyldaki Sümerce ile Macarca bile karlatrlmaktadr. Tarihsel dönemlerde, dillerin birbirlerinden sözcük aldklar da bilinmektedir. Bu tür olay ve örneklerin, tarihin bilinmeyen, karanlk dönemlerinde de geçerli olduu
görülen izlerle anlamaktadr.
Her dilde olduu gibi, Türkçede de tarihsel dönemlerde yabanc sözcükler ve ekler alnmtr. Yabanc dillerin Türkçeye ar bask yapt dönemlerde yabanc sözcükler kök ve ekleriyle, hatta dilbilgisi kurallaryla birlikte alnd gibi, Türkçe sözcükler de yabanc kurallara göre kurulan tamlamalarda kullanlm [4] özellikle Türkçe köklere yabanc ekler getirilmitir. Arapça "millî,

medenî, insanî sözcükleri gibi, Türkçe "altn", "gümü" sözcüklerine "-î" eki getirilerek "altun-î, gümü-î" sözcükleri yaratlmtr. Arapça "tekilât, varidat, faaliyet, zaten" gibi sözcükler örnek tutularak Türkçe köklerden yabanc eklerle "geli-at, gidi-at, var-iyet, ayr-yeten" gibi sözcükler de

kurulmutur. Türkçe sözcük köklerine Farsçann ekleri de getirilmitir: "emek-tar, sürme-dan-lk, ine-den-lik, su-dan-lk" gibi [5]. "otlakiye vergisi" biçimindeki örnekler dilimizde hâlâ kullanlmaktadr.

Görülüyor ki sözcükler gibi ekler de diller arasnda alnp verilmekte, anlam ve görevi her dilde az çok ayn kalmaktadr. Bu bakmdan tarihsel dönemlerde olduu gibi, tarihten önceki dönemlerde

de, eklerin sözcükler gibi dilden dile geçtii bilimsel görülere aykr dümedii gibi, bu durum, dillerin karanlk dönemlerini aydnlatmada öncü de olmaktadr.

Bilim verilerine göre Türkçe ile Latince arasnda bir aratrma, karlatrma yaplacak olursa, kökende bu iki dilin kimi sözcük ve ekler bakmndan ayn kaynaktan yararlandklar görülür. ,imdilik

bilinmeyen bir çada, Türkçe ile Latince ayn kaynaa yakn dolaylarda kullanlm, sonra da bu kaynaktan ve birbirinden uzaklamlardr. Bu tür yaknlklar Türk gramercisi A.C. Emre daha önce

[6] Türkçe ile Hint-Avrupa sözcükleri arasnda açklamaya çalmsa da, burada ilenen ekler üzerine durmam ve yapt karlatrmalar da eski Türkçeye, yani Orhun ve Uygur Türkçesine dayandrmamtr.

Dillerin, yüzyllar boyunca kolay kolay kök ya da ek yaratamadklar bilindiine göre, pek çok dilin kök ve ek bakmndan ortak bir kaynaktan ya da birbirlerinden yararlandklar daima söz konusudur.

Türkçenin ekleriyle Hint-Avrupa dillerinin ekleri arasnda, özellikle Latincenin baz kök ve ekleri bakmndan, çok yakn bir benzerlik bulunduu kolay kolay inkâr edilemez [7].

Türkçedeki soru adl "ne" [8], Latincede de ayn görev ve ayn biçimde geçmektedir. Türkçede

olduu gibi "ni" biçimi de vardr ve "negü" gibi türevlerine de rastlanr. "ni-tek, ni-tek-im" gibi sözcüklerde olduu biçimde, ayn "ne" sözcüü Latincede de "gibi" ya da "olumsuzluk" kavram salamak için kullanlr (bkz. A. Meillet ve A. Ernout, Dictionnaire Etymologique de la Langue Latin,

Paris 1932, s. 627).

"ne" sözcüü Latincede eylemlerin sonuna gelmekte ve ek gibi kullanlmaktadr : "venisti-ne = geldin mi?", "vidisti-ne = gördün mü?", "vidit-ne = gördü mü?" gibi.

"ne" sözcüü Latincede de Türkçede olduu gibi soru kavramndan baka "olumsuzluk" kavram da verir: "ne veniat = gelmesin" gibi.

Türkçede olduu gibi Latincede de "ne" sözcüünün ikilenmesiyle de "olumsuzluk" kavram salanr: "neque venit neque me vidit = ne geldi ne beni gördü = gelmedi, beni görmedi" gibi.

Bu tür yaknlklar "rastlant" diye yorumlanamaz, çünkü bu yaknlklar bir tek sözcük ya da ekte görülmemekte, bir dizide, bir sralanta olayларn gelimesinde görülmektedir.

Türkçenin en eski kaynaklarnda geçen kii ve soru adllaryla Latincenin kii ve soru adllar, karlatrlacak olursa u yaknlklar ortaya çkar:

Kii Adllar

Birinci Kii Tekil Birinci Kii Çoul

5kinci Kii Tekil 5kinci Kii Çoul

Üçüncü Kii Tekil Üçüncü Kii Çoul

Türkçe : Latince :

men (ben) me

sen [9] te

ol ille, illa, illud

miz (biz) nos

siz vos

ol-lar ille, illa vb.

Görülüyor ki her iki dilin birinci kii tekil adl "m" dudak ünsüzüyle, ikinci kii tekil adl ise "s-"

ya da "t-" gibi bir di ünsüzüyle, üçüncü kii tekil adl da ünlü ile balamakta ve "l" ünsüzü ile kurulmaktadr. Kii adllarnn çoul biçimleri, daha sonraki dönemlerde gelimi görünmektedir. Ayrca her iki dilin adllaryla çoul ya da ikizleme (dualis) bildiren "-s, -z" sesleri bulunmaktadr. Kii adllarndan baka, "ne" adl gibi, öteki soru adllarnn da biçim, anlam ve kullan bakmndan her iki dilde yaknlk göstermesi ayrca dikkate deer.

Orhun ve Uygur lehçelerinde kullanlan soru adllar bir "ka = qua" köküne dayanr. Uygur kaynaklarnda ise u soru adllarna rastlyoruz : "kaç = ne kadar, kaç ; kaç kata = çok kez, çok defa, ekseriyetle ; kaçan = ne vakit, ne zaman ; kaçang = kaç defa, o kadar, kaç kez ; kayu =

hangi, hangisi" gibi.

Kagarl'nn Divan'nda ise "kanu, kanda" örneklerinden baka "kayu = hangi [10]", "kayda = nerede", "kança = nereye", "kaçan = ne zaman", "kaç = soru soran bir edat" ; "kim = soru edatdr.

Ouzlar boy kim derler ki, hangi kabile demektir" gibi örneklerin bulunuu ayrca dikkate deer (bkz.

Kagarl Mahmut, Divanü Lûgat-it-Türk, Besim Atalay tercümesi, cilt I, s. 338, sat : 24).

Latincede "ka-" köküne deil de "ku = qu" köküne dayanan soru adllar vardr ve Türkçedekine benzer türevlerinin balcalar da unlardr :

Latince : Türkçe :

quis? kim? kii

quid? kang (ne?)

qualis? (nasl?)

quando? kaçan? (ne zaman?), kanda (nerede?)

quot? kaç? (ne kadar?)

Görülüyor ki, her iki dildeki kii ve soru adllar arasnda ses, biçim, kullanl ve anlam bakmlarndan önemle dikkate alnacak çok yakn benzerlikler, kök birlikleri bulunmaktadr. Her iki dil

arasndaki bu tür kök birlii, tarihin belli bir döneminde ortak kaynaktan yararlan açkça göstermektedir.

Kii ve soru adllarndan baka Türkçe ve Latince kimi sözcükler arasnda da yaknlklar vardr. Her iki dilde ortak biçimde ve ortak anlamda kullanlan sözcüklerden bazlar unlardr : Türkçe : ata,

Latince : atta ; Türkçe : ir/er = Latince : vir [11] ; Latince : amare = sevmek. Türkçe : amrak =

sevgili, âk ; Latince : domus = ev, çat ; Türkçe : dam ; Türkçe : kedi, Latince : cattus ; Türkçe :

tepe, Hint-Avrupa dillerinde : top ; Türkçe : bal, Latince : mel vb.

Her iki dildeki adllar ve sözcükler arasndaki yaknlklardan baka daha önemli ölçüde ekler arasnda da ses, biçim ve görev bakmlarndan tam bir ortaklk olduu görülmektedir. Bu tür eklerin

banda "-al" eki gelmektedir.

Eklerin bir dilden bir dile sözcükler kadar kolay geçmedii bilinir. Bununla birlikte sözcük kökleri

gibi ek yaratmann da güçlüü dikkate alnacak olursa, bir dilden bir dile ekin de baz anlam zorunluklaryla, gereksinmelerle geçtii görülmektedir.

"-al" eki Türk lehçelerinde, Latin dillerinde olduu gibi ayn biçim, anlam ve ayn görevde kullanlmtr. "-al" eki, en eski kaynaklardan biri olan Uygurcada "sakal" sözcüünde görülmektedir.

Kagarl'nn Divan'nda da ayn sözcük ayn anlamda geçmektedir. Sözcüün kökü "sak" biçiminde olmaldr. Orhun Yaztlar'nda da "sak-n-mak", "düünmek" anlamnda kullanlmtr. Ayn sözcük Uygurcada da ayn anlamdadr: "düünmek, plan kurmak, düünüp tanmak, endielenmek" vb.

Ayn kökten kurulmu olan "sak- = düünce, endie, kayg, hesap", "sak-n-gu" = düünce, tefekkür, düünme", "sak-n-ç" = fikir, düünce, niyet, tasavvur, istirak", "sak-nç-l" = düünceli, fikir sahibi, endieli", "sak-nç-sz = düüncesiz, endiesiz, tasasz" gibi sözcüklerde Uygurcada

geçmektedir. Ayrca "sak--mak" sözcüü de "ciddî olmak, bir eye itina göstermek" anlamlarnda
Uygurcada kullanlmtr. Buna göre Orhun Yaztlar'nda ve Uygurcada çeitli sözcüklerin yapsnda kök olarak kullanld görülen ve "düünce, akl, fikir" kavramlar veren bir "sak" kökünün varl belirmektedir. Daha sonraki metinlerde "sakla-mak" biçiminde geçen bu kök, ayn kavramn dorultusunda kullanlmaktadr. "Saklamak" kavram, "korumak, düünerek tedbir almak" anlamlarn kapsar. Nitekim Uygurcada "sak-u-mak", "birisini himayeye almak, korumak, birini koltuu altna almak, muhafaza etmek" anlamlarnda, tpk "saklamak" gibi kullanlm, ayrca ite çatyla kurulmutur.
"Sak-n-mak" sözcüü de "düünüp çekinmek" demektir. Buna göre "sak" kökünün, soyut ad olarak "akl, düünce, hafza" anlamlarn vermekte olduu, somut ad olarak "kafa, ba" anlamnda kullanld anlalmaktadr. Bu bakmdan "sak-al" sözcüü, "kafaya mensup, baa ait" kavramlarndan domakta, "sak-ak = çene" sözcüü ile balanmaktadr. Kagarl'nn Divan'nda "çene" anlamnda kullanlan "sakak" sözcüünün varl, "sakal" sözcüünün, "ba, kafa, çene" ile ilgisini açkça belirtmektedir.
Kagarl'nn Divan'nda bal ban a "sak" sözcüü, "ite uyank ve zeyrek olan" anlamnda geçer. Divan'da "sak er = uyank, zeyrek kii", "sak-lk = uyanklk" demektir. "Sak" kökü yine "akl,
düünce" kavramlarndan kayarak "dikkat" anlamnda da eski çalarda askerlikte kullanlmtr; "sak
sak" biçimindeki bu ikileme, "nöbetçinin, bekçinin kaleyi ve at koruyabilmek için uyank olmasn
emreden söz" olarak geçmektedir. Osmanlcada ve Anadolu azlarnda, "sak", "müteyakkz, uyank,
çabuk duyan, tetik olan, ihtiyatl, uslu, sakin" anlamlarnda kullanlr ; "sak dur!" veya "sak samit

dur!", "uslu, akll dur" demektir. Yine Osmanlcada "çenenin altndan sarkan et, gerdan,

gabgab"

anlamnda kullanlan "sakak" sözcüü de ayn sözcüktür. Atlarn boyunlarnda, çene altnda olan bir

hastaln Türkçe ad da ayn kökten gelen "saka"dr.

Bu açklamalara göre, sakal sözcüü Türkçedir ve sözcükteki "-al" eki Uygurcadan beri hatta daha önceleri Türkçede kullanlmtr. Ayn ek "topal" sözcüünde de görülmektedir.

Orhun Yaztlar'nda "top-mak = balamak", "top-la-mak = derlemek, toplamak" sözcükleri bulunmakla birlikte "top" kökü ad olarak geçmemektedir. Ancak Uygurcada "top", "bütün, hep,

topyekûn", "top-lu = bir arada, toplu" sözcüklerinde "top" kökünü görmekteyiz. Kagarl'nn Divan'nda "top, top-k" sözcükleri "çevgenle vurulan top, topaç" anlamnda geçmektedir.

Bu duruma göre "top" sözcüü bugünkü anlamda daha XI. yüzylda kullanlmaktayd.

Osmanlcada da "top" kökü, "bütün, büsbütün" anlamlarn vermektedir. Ayrca "top-aç", top-ak"

sözcükleri Osmanlcada "yuvarlak, toparlak, top gibi" anlamlarnda kullanlmtr. Bugünkü "top-uk,

top-ak, top-aç, top-an, top-ar-lak, top-lu, top-uz, top-tan" sözcükleri de ayn kökten gelmektedir.

"Aksak" anlamn veren "top-al" sözcüü görülüyor ki "top" köküyle ilgilidir. Ayn kavram veren "aksa-

k / a-sa-k" sözcükleri de "aksayan, bir tarafa kayan, yuvarlanan" kavramlarn belirtmektedir.

Genellikle eski kaynaklarda geçmeyen fakat çok yaygn olarak kullanlan "top-al" sözcüü, "aksayan, kayan, yuvarlanarak yürüyen" kavramlarn vermektedir ki "top" köküyle "-al" ekinden

kurulmu olduu belirmektedir. Nitekim "güzel" sözcüü de, "göz-el" biçiminde kurulduu halde ve

çok yaygn olmakla birlikte eski kaynaklarda geçmemektedir

"Çatal" sözcüü de "çat" adyle "-al" ekinden kurulmutur. "Çat" ad daha çok ikili bir kök olarak "çat-mak" eylemiyle tannmtr. Halbuki "çatmak" eyleminin kökü olan "çat" sözcüünü ad

olarak da kolaylkla bulabiliriz.

Orhun Yaztlar'nda "kuyu" anlamnda "çat" biçiminde bir sözcüe rastlyoruz. Ayn sözcük Kagarl'nn Divan'nda da geçmektedir. Eski kuyularn yapl, biçimleri ve bu kuyulardan su çekmek

için kullanlan çatal odunlar dikkate alnrsa "çatmak" eylemindeki "çat" kökünün "kuyu" anlamyle

birlii düünülebilir. Böyle bir ad kökü ile anlam birlii salanmasa da, "çat" biçiminde hem eylem kökü olan hem de ad olarak kullanlan bir sözcük Türkçede kullanlmaktadr. "Çat" ad, "iki veya daha

çok yolun, derenin ya da dan birletii yer anlamnda Anadolu'da yaygndr : "yolun çat = yol-un çat- = yolun birletii yer" vb. (bkz. Ömer Asm Aksoy, Gaziantep Az, cilt III ; ve bkz. Söz Derleme Dergisi).

Böylece "çat-al" sözcüünün "çat" adna getirilen "-al" ekiyle kurulduu anlalmaktadr. Ayn kök, eylem kökü olarak da "çatk, çatak" gibi sözcükleri meydana getirmitir.

"Çatal" sözcüündeki "-al" ekinin yalnz alet ad kurmak için kullanld asla ileri sürülemez. Çünkü "çatal perde" gibi tamlamalarda "çatal" sfattr. "Çatal kazk yere batmaz" atasözünde de "çatal" sfat

gibi kullanlmtr. Yemekte ya da tarlada kullanlan "çatal" ad sonradan meydana çkan bir kullanltr. Görülüyor ki "sakal, topal, çatal" sözcüklerindeki "-al" eki, ad köklerine getirilen ve sfat

ya da ad soylu sözcük kuran bir ektir.

Bu eki bir de Anadolu azlarnda kullanlan "g-al > -al" sözcüünde görüyoruz. Bu sözcük "topran yal" anlamn verir. Sözcüün "g = su" köküyle kurulduu anlalmaktadr ("g = su"

sözcüü için bkz. Vecihe Hatipolu, Türk Dili Aratrmalar Yll 1972, s.267-273).

Ayn "-al" ekini Latincede de ayn görevde bulmaktayz. Latincede "anim = can, ruh" köküne, "-

al" eki getirilerek "anim-al = canl, ruhlu" sözcüü yaratlm, sonra da sözcük "hayvan" anlamna balanmtr. Görülüyor ki Latincede de "-al" eki, ad soylu sözcüklere getirilmekte ve kök-anlama

bal sfat biçiminden ad meydana gelmektedir. Türkçede olduu gibi Latincede de bu ek çok az kullanlmtr. "-al" eki Latincede ancak bir iki sözcükte geçmektedir. Halbuki Latinceyle iligili Bat

dillerinde, özellikle Franszcada, "-al" eki sonradan çok ilek duruma geçmitir.

Türkçede de "-al" eki balangçta iki üç sözcükte kullanlmtr. Bu ekin ünlü uyumlarna göre deien "-el" biçimi Türkçede daha yaygndr.

Yalnz bu tür örneklerin elimizdeki eski kaynaklarda bulunmay dikkati çeker. Dou Türkçesinde, "kör-mek = görmek" eyleminden kurulan "körklü = güzel" sözcüü, Bat Türkçesinde

"göz" kökünden "-el" ekiyle kurularak "göz-el > güzel" biçiminde kullanlmaktadr. Bu sözcükte de ad

köküne gelen "-el" eki sfat meydana getirmektedir. Anadolu azlarnda kullanlan "gök-el > gö-el

= yeil, mavi ; göel ördek", "çi-el = çi, ham ; çiel armut", "tük-el = tam, bütün", "çep-el = çöplü ; çepelli arpa" sözcükleri de "-el" ekiyle kurulmutur.[12] Ayn "-al / -el" eki "-l / -il" biçiminde

de kullanlmaktadr. Çünkü "-l / -il, -ül" ekleri de, "-al / -el" ekleri gibi ad soylu sözcüklere getirilmektedir ve ad soylu sözcükler sfatlar kurmaktadr. Orhun Yaztlar'ndaki "yal" sözcüü "ya"

köküyle "-l" ekinden kurulmutur. Ayn sözcük "yal, yeil" biçimiyle hemen hemen her kaynakta bulunmaktadr. Yine Orhun Yaztlar'nda ve Kagarl'nn Divan'nda kullanlan "köng-ül = gönül"

sözcüü de "köng", "gön, göüs, deri" anlamnda kullanlan köke "-ül" ekinin getirilmesiyle kurulmutur. Kagarl'nn Divan'nda görülen "ba-l = banda beyaz bulunan" sözcüü de "ba" köküyle "-l" ekinden meydana gelmitir. Orhun Yaztlar'ndan beri kullanlan "kz-l = krmz" sözcüü de "-l" ekiyle kurulmu ad soylu sözcüklerden biridir. Kütahyal gramerci Abdurrahman Efendi de "endieli, tetik" anlamlarnda kullanlan "kuku-l" sözcüü ile, "onun uykusu kukuldur" gibi tümceleri örnek vermitir.

Görülüyor ki geni ünlüyle ad köklerine balanan "-a" eki bazen de dar ünlüyle "l" biçiminde ad köklerine balanabilmekte ve sfat yahut ad soylu sözcük kurmaktadr. Anadolu azlarnda "ard-l =

muahhar, müeccel, redif" (bkz. Tarama Dergisi) anlamlarnda geçen bir sözcük de "-l" ekiyle kurulmutur. "An-l" ise "hafza, maksat, gaye, usul" anlamnda geçer. "Anl bilinmeyen i yaplmaz"

atasözü Tokat ve Manisa dolaylarnda yaygn olarak kullanlmaktadr (bkz. DS).

Yansma olarak kurulan baz ikilemelerde de "-l" ekine rastlamaktayz : "par-l par-l, pr-l pr-l, ça-l ça-l, gür-ül gür-ül" gibi. "Par-la-mak, ça-la-mak, gür-le-mek" gibi eylemler dikkate alnrsa, bu tür yansma kökleri, ad kökü gibi ilem gördüünden "-l" ekini alabilmitir.[13]

Latincedeki ad yapan "-um, bell-um = sava" eki gibi Türkçede de eylem kök veya gövdelerine

gelerek somut adlar yapan bir "-um" eki vardr : "do-um, sok-um, oy-um" gibi. Türkçede bu ek,

ünlü kurallarnn etkisiyle türlü biçimlere girer : "al-m, sat-m, kal-m, öl-üm, sür-üm, ver-im, dürüm,

giy-im, dil-im" gibi. "-m" eki, Latincede olduu gibi Türkçede de eylem soylu köklerden soyut adlar meydana getirmektedir. Orhun Yaztlar'nda "-m" ekiyle kurulmu "öl-üm, bat-m" gibi birkaç

örnek kullanlmtr. Uygurcada örneklerin çoaldn görüyoruz : "kör-üm = rüya, dü, görünü ; "iç-im = sv halindeki yemek ; yar-m = yarm ; al-m = borç, borç alnan her ey ; tur-um =

durum" gibi.

"-" ekiyle kurulan sözcükler de Orhun Yaztlar'nda "a = yükseli, yoku" gibi bir iki sözcükte geçmekte, Uygurcada "al = al veri, ticaret", "bili = bilme, bili", "ili = yapma, takma, ilime" gibi sözcüklerle bu tür örnekler çoalmaktadr.[14]

Bütün bu aratrma ve incelemelerin nda görülüyor ki Türkçedeki "-la / -le" gibi baz ekler, "ile" gibi sözcüklerden çkmakta, "-sal / -sel" gibi bazlar birleik görünümü vermekte, "-al / -el" ad

eki gibi bazlar ise Türkçede ve Bat kaynakl sözcüklerde ayn biçimde, ayn anlam ve ayn görevde

kullanlm bulunmaktadr.

Türkçedeki eklerin önemli bir özellii de "-m", "-" ad ekleri gibi eski kaynaklarda az kullanlan baz eklerin, sonraki Türk dillerinin çounda ilek duruma geçmi olmalardr.

Dipnotlar :

[1] bkz. 5mlâ Klavuzu, Ankara 1962, s. XVI, sat. 16.

[2] "karda > karde" sözcüünün genellikle "karnda" sözcüünden çkt sanlr. Et-tühfet-üz Zekiye'de üstelik böyle bir açklama da vardr (bkz. ayn eser, s. 185).

"karn" sözcüü "aln, burun" sözcükleri gibi türemi bir sözcüktür. Ancak "kar" sözcüü, öteki "kar,

yaan kar" sözcüü dolaysyle, "karn" anlamnda kolaylkla kullanlamad için, "karnda" sözcüü kurulmusa da yaygn olan "karda"tr. "kar" kökü anlam ve biçim bakmndan "kur" köküne çok yakndr ve belki de "kur" kökünden çkmtr. Çünkü "k" ve benzeri ünsüzler, yanlarndaki dar ünlüleri geniletirler.

"kursak < kur-ug-sak", "kuak < kur-ak" sözcükleri de "kur" köküyle ilgili görülmektedir. Özellikle

Kitab-al idrak li-Lisanâl Etrak'te "Bu kurdadur = bu yattr, akrandr" örneinin bulunuu, "kur" köküne "-da" ekinin gelmesi ve sözcüün anlam özellikle dikkate deer (bkz. ayn eser, s. 82). Buna göre "kar" sözcüü "kur" sözcüü ile ilgilidir.

[3] "gökçül" sözcüündeki "çül" eki daha çok "si" ekinin yerini tutmaktadr. "gökçül = gök-sü, beyaz
benekli mavi, maviye çalar, mavimsi, mavi gibi" (bkz. ,emsettin Sami, Kamus- Türkî, 5stanbul
1317). "krçl" sözcüü ise "gökçül"de olduu gibi "kr-s", "kr-ms", "kr renkli gibi" kavramlar vermektedir. "kr-çl" sözcüündeki "-çl" ekinin, ünsüz uyumuna göre "-cl" olmamas dikkate deer.
Belki de bu olay, ekin "-s-l"dan geldiine iarettir.

[4] Tapu kaytlarnda "tarla-y cedid, tarla-y atik" gibi tamlamalar görülür.

[5] "ine-den-lik" sözünde ek, ünlü uyumuna balanmtr. "su-dan-lk", berberlerde saç slatmak için kullanlan su ieleri.

[6] bkz. Ahmet Cevat Emre, "Türkçenin Hint-Avrupa Dilleriyle Mukayesesi", Türk Dili (Belleten) say
11, 5stanbul 1935.

[7] Ayn düünceyi ünlü tarihçiler de ileri sürmektedir: "5lk Türklerle ilk 5ndo-Germenlerin sosyolojileri o kadar çok uygunluklar arzeder ki, her ikisinin genetik ballklarndan herhalde üphe
edilemez." (bkz. W. Koppers, "Tarihî Etnoloji, 5ndo-Germanistik 5lmi ve Türkoloji", Belleten, cilt 4, s.
472, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1941)

[8] Orhun Yaztlar'nda ve Uygurcada "ne" ve türevlerine bol bol rastlanr: "ne = nasl, hangi, ne",
"neçük = nasl", "negülde = nasl, ne biçim", "neke = neye, neden", "nelük = neden", "nençe = kaç,
ne kadar", "ne teg = nasl, ne gibi" (bkz. Hüseyin Namk Orkun, Eski Türk Yaztlar, 5stanbul 1941).

[9] "men, sen" gibi adllarda sondaki "-n" ünsüzünün sonradan ortaya çkt, "men, ben, sen"

sözcükleriyle ilgili olmas gereken "miz, biz, siz" sözcüklerinde de bulunmamasndan anlalmaktadr.

[10] Krgzcada "kays = hangi", "kaysl = ne zaman, ne vakit", "kanday = hangi, nasl" (bkz. Krgz

Sözlüü, K. K. Yudahin, çeviren Abdullah Taymas, cilt II, s. 425).

[11] Her iki dilde de "fazilet" kavram veren sözcükler ayn "erkek" kavramndan üretilmitir. Latince: "virtus = fazilet", Türkçe: "erdem = fazilet" gibi.

[12] Anadolu azlarnda "-al / -el" ekinin görevine benzer durumlaarda "-gel, -gil, -gul" eklerinin de

kullanld görülmektedir: "geç-gel veya geç-gil = sözü geçen, sözü etkili", "gör-gel = gören", "görgül

= sayn", "seç-gel = göze çarpan, seçilen" (bkz. Ömer Asm Aksoy, Gaziantep Az, cilt III). "-gel, -gül" eklerinin "gör-mek" gibi bir eylem köküne geldii dikkat çekmektedir.

[13] "çak-l" sözcüünün de bu tür bir yansma sözü olduu düünülebilir.

[14] "-" eki de Latincenin "-us" ekine benzer. Özellikle bir Hint-Avrupa dili olan Farsçada ayn eki,

ayn ses, ayn biçimde, ayn görevde bulmaktayz: "revi" gibi. Bu tür eklerin arasna "-ik" ve "-çe"

ekleri de girebilir.

Prof. Dr. Vecihe HAT&BO1LU

Türk Dili, c.29, s. 268, Ocak 1974

Özletirmen : H.Cem KANIB5R, Türkbilimci.

&letiim: turkbilim@msn.com